

Egy különleges tematikus térkép a királyi Magyarországról és az Erdélyi Fejedelemségről

PLIHÁL Katalin

térképtörténész

E-mail: plihal1948@gmail.com

DOI: [10.30921/GK.76.2024.3-4.4](https://doi.org/10.30921/GK.76.2024.3-4.4)

Absztrakt

1702-ben jelent Heinrich Scherer új szemléletű világatlasza, amelynek címe Atlas Novus volt. A katolikus egyház történetének újszerű térképi ábrázolása a jeles jezsuita kartográfusnak Scherernek köszönhető. A 18. században több magyarországi születésű, jezsuita szerzetes foglalkozott a hittérítés mellett, azon térségek térképezésével, ahol térítő munkájukat is végezték. A rendtársai térképeinek felhasználásával Scherer új és modern adatokat is tartalmazó atlaszt alkotott meg.

Abstract

Heinrich Scherer's world atlas, Atlas Novus published in 1702, took a new approach. Scherer, a prominent Jesuit cartographer, is credited with the innovative cartographic representation of the history of the Catholic Church. In the 18th century, several Jesuit monks of Hungarian origin, in addition to their missionary work, were also engaged in mapping the areas where they carried out their missionary work. Scherer, using the maps of his fellow monks, produced an atlas with new and modern data.

Kulcsszavak: Atlas Novus, Atlas Marianus, Heinrich Scherer, Marco Vincenzo Coronelli, Máriapócs.

Keywords: Atlas Novus, Atlas Marianus, Heinrich Scherer, Marco Vincenzo Coronelli, Máriapócs

Tartalom

Írásunkban Heinrich Scherernek egy – az 1702-ben Dillingenben megjelent atlaszában közreadott – térképét tettük vizsgálatunk tárgyává, amelynek címe: Totivs Hvngrariæ deiparæ devotissimæ nova exhibitio geographica. (1. ábra)

Heinrich Scherer 1628–1704 között élt, jezsuita térképész, geográfus és egyetemi professzor. Élete fő műve az Atlas Novus címmel megjelent mű volt, amely első kiadásban 1702 és 1710 között, majd újabb kiadásban 1730 és 1737 között jelent meg. Az Atlas Novus a maga korában rendkívül különleges térképészeti munka volt, mert az akkor ismert világ minden tájáról tartalmazott új, vagy új vetületbe szerkesztett térképeket.

Az atlaszában szereplő áttekintő térképeken nem Európát, hanem Kelet-Ázsiát helyezte a középpontba. A Scherer e művében felbukkanó vetület a későbbi Rigobert Bonne¹ szív alakú vetületének előfutára lett.² (Bonne 1760 körül a francia térképező intézet áttekintő térképei számára új vetületet szerkesztett, amelyet ma képzetesnek nevezünk.³) (Irmédi-Molnár 1970)

Scherer Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget egy lapon ábrázoló térképe az Atlas Novus harmadik kötetében, az Atlas Marianus⁴ című kötetben látta meg a napvilágot. (2. ábra)

A címe szerint ez a mű egy új térkép. Vajon miben és mennyire különbözik Scherer e műve a korábban Magyarországról és az Erdélyi Fejedelemségről megjelent térképektől? Kutatási eredményeink alapján e kérdésre is szeretnénk választ adni.

¹ Rigobert Bonne [1727-1794] jeles francia kartográfus. In https://www.geographicus.com/P/ctgy&Category_Code=bonne

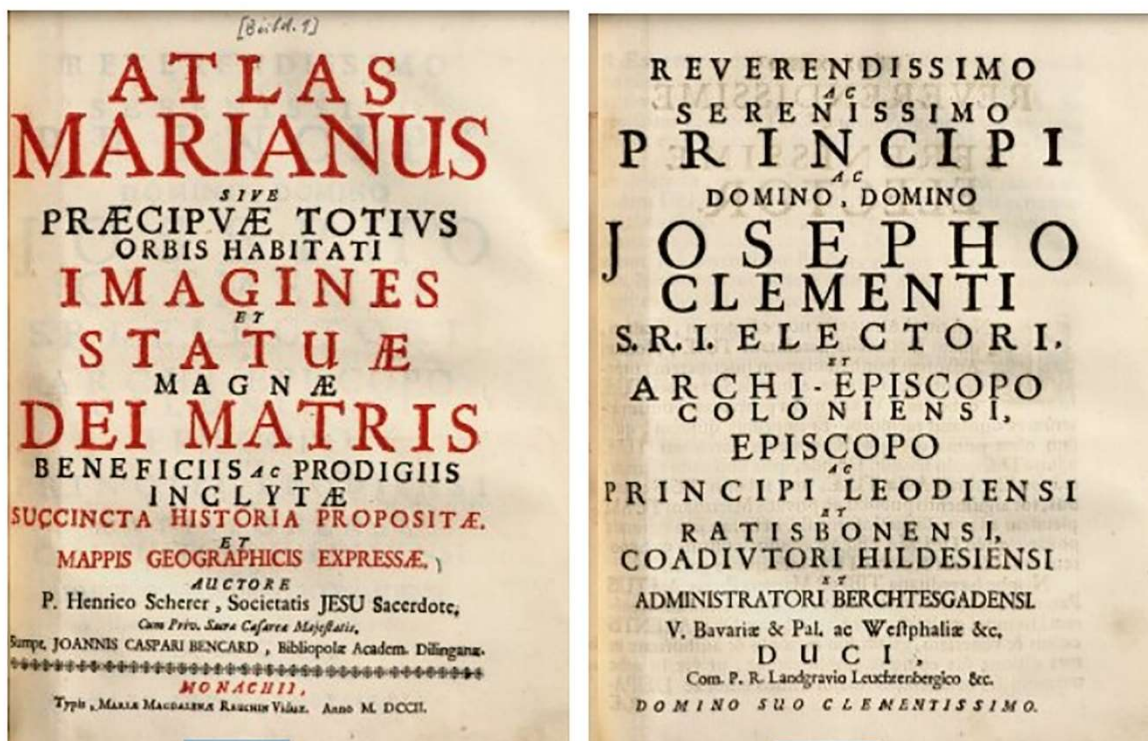
² https://www.geographicus.com/P/ctgy&Category_Code=schererheinrich

³ In https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9pzetes_vet%C3%BClet

⁴ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb1121227>

1. ábra Heinrich Scherer: Totivs Hvngariae deiparae devotissimae nova exhibitio geographica c. térkép

2. ábra Az Atlas Marianus címlapja

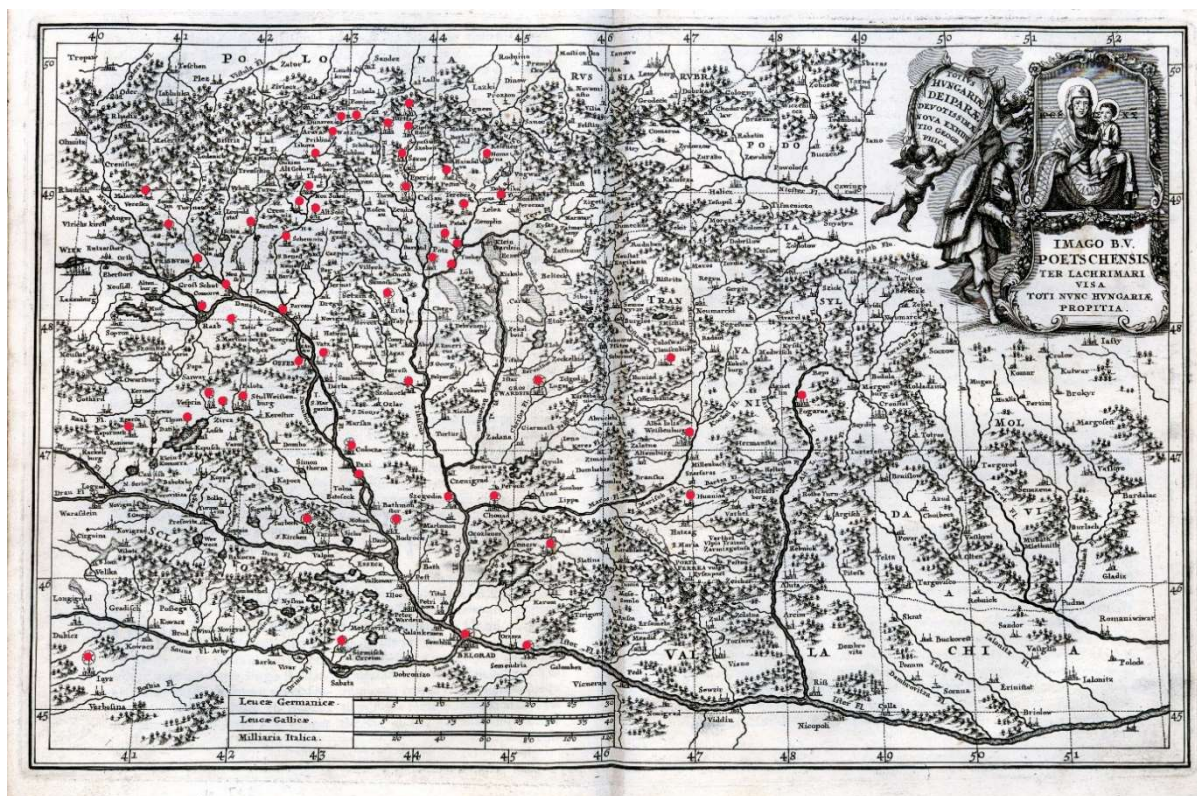

3. ábra A máriapócsi könnyező Szűz Mária képe Scherer térképén

A térkép címe mellé közvetlenül a híres máriapócsi könnyező⁵ Szűz ikonjának metszete került, (3. ábra) amelynek külön címe: Imago B.V. Poetschensis ter la chrimari visa toti nvnc Hvngariæ Propitia.

Az atlasz 107–110. oldalain megtalálhatjuk azon magyarországi és erdélyi települések adatait, amelyekben a Szűz Máriát ábrázoló szobrok és falfestmények voltak.

Ezen a térképen számunkra az is szembe tűnik, hogy az Erdélyi Fejedelemség területén – a reformáció hatására e munka készítésének idejére – már mily kevés Mária kegyhely maradt fenn. Ezeket a helyeket a 4. ábrán piros pontokkal megjelöltük.

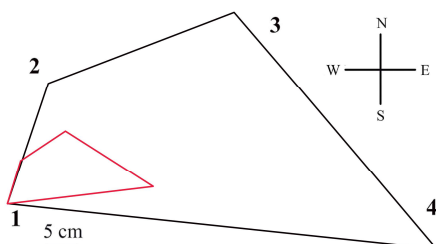

4. ábra Mária kegyhelyek Scherer térképén

⁵ 1696. november 4-én csodálatos esemény helyszíne volt a nyírségi Pócs község, mivel az ikonosztáz Mária képe szeméből könny jött. Scherer e térképén megemlékezett a könnyező madonnáról. In <https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1riap%C3%B3cs> ; <http://mariapocskegyhely.eu/>

Nagyszerkezet vizsgálata

A cikkben közölt szerkezeti ábrákon a fekete keretes részlet egy mai térkép, míg a piros Scherer térképe szerinti.

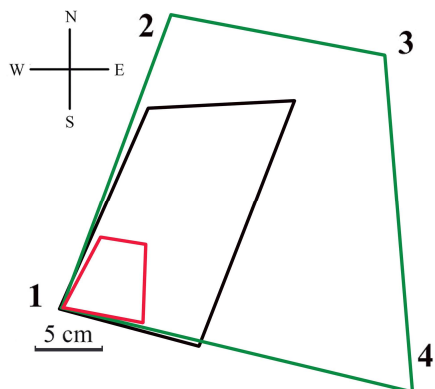

5. ábra 1 - Varasd⁶ – 2 Pozsony⁷ – 3 Bártfa⁸ – 4 – Brassó⁹

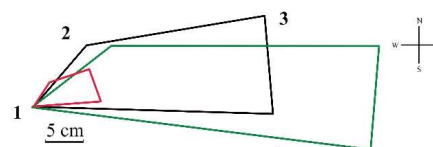
Láthatóan kb. 9 fokkal nyugati irányban elcsavarodott Scherer térképének szerkezete egy napjainkban készült térképpel történt összehasonlítás szerint, miközben a két részlet alakja hasonló. (5. ábra)

A részletek vizsgálata – Királyi Magyarország

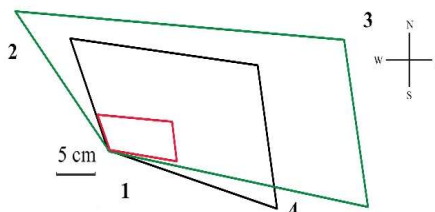
A fekete keretes részlet mai térképről, a zöld Coronelli 1688-ban megjelent térképe, míg a piros Scherer térképe szerinti részlet.

6. ábra 1 Légrad¹⁰ – 2 Győr – 3 Vác – 4 Pécs

7. ábra 1 - Pozsony¹¹ – 2 Trenčén¹² – 3 Bártfa¹³ – 4 Tokaj

8. ábra 1 Pozsega¹⁴ – 2 Nagykanizsa – 3 Szeged – 4 Belgrád¹⁵

A Coronelli és Scherer térképekről származó részletek alakjaikban csak kismértékben különböznek egymástól, és jól látható a két mű közötti méretarány-különbség is. Ugyanakkor a modern térképpel való összehasonlításban könnyen érzékelhető a korabeli távolságok pontatlan ismerete is.

A topográfiai tartalom elemzésének eredményei néhány példán keresztül

Marco Vincenzo Coronelli, 1688 Scherer, 1702

9. ábra Leopoldstadt – Lipótvár¹⁶

Az 1664. augusztus 10-én aláírt Vasvári békeszerződés értelmében, az 1663-ban a törökök által elfoglalt Érsekújvár helyett I. Lipót magyar király engedélyt kapott arra, hogy a Felföld és Morvaország védelmére új várat építhessen. A békeszerződés 8. cikkelye az alábbiakat

6 Ma Varaždin, Horvátország.

7 Ma Bratislava, Szlovákia.

8 Ma Bardejov, Szlovákia.

9 Ma Braşov, Románia.

10 Ma Legrad, Horvátország.

11 Ma Bratislava, Szlovákia.

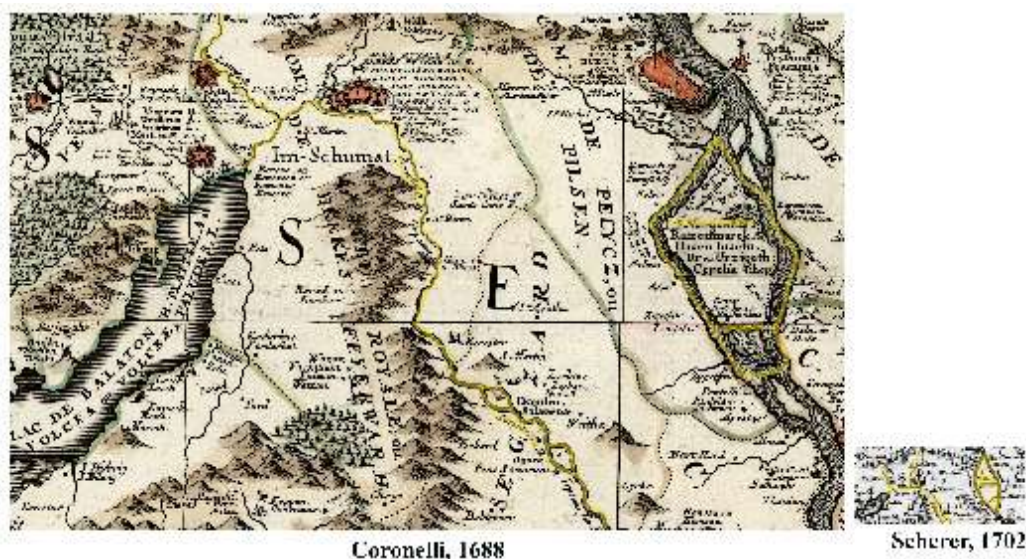
12 Ma Trenčín, Szlovákia.

13 Ma Bardejov, Szlovákia.

14 Ma Požega, Horvátország.

15 Beograd, Szerbia.

16 Ma Leopoldov, Szlovákia.

10. ábra A Sárköz folyó tágabb térsége

foglalta magába: „Hogy szabad legyen ő császári felségének a Vág környékén és a Vágon túl fekvő Gutta táján erődöt emelnie.”. A korai iratokban a várat „Neue Festung an der Waag” elnevezéssel említették, de az 1665. augusztus-8-án iktatott irat szerint vár hivatalos neve latinul 'Leopoldopolis', németül 'Leopoldstadt' lett. (9. ábra) (G. Etényi 2003, Domokos 2017)

A Balaton és Duna közötti részlet méretarányában nagyon eltérő, de ha a szövegkiemelővel is megjelölt részletek összevetjük, hasonlóságot fedezhetünk fel a két mű között. Mindkettőn a mai Csepel-sziget Pest-Budától délre, szinte Dunaújváros térségébe került, oly módon, hogy még a mai Margit szigetet is magába foglalta.¹⁷ A két térképen szereplő szigetek alakja is nagyon hasonló. Ugyanakkor Székesfehérvár és Pest-Buda azonos földrajzi szélességi körre került mindkét térképen. A Sárköz-folyó e térkép szerint a Balaton és Várpalota térsége felszíni vizeit Bajánál vezette a Dunába. (10. ábra)

Scherer térképén Ecsed, Etzet névvel szerepelt. Míg Coronelli e térképén az Ecsed nevei: Eschet, Etzer, 'Lac Nialab, ou d'Eched'.

Coronelli térképén is megtalálható a Kakas folyó, amely Szolnok várától délre, mint a Tisza baloldali mellékfolyója szerepelt. „A Kenderes-Bánhalma határában a Kakat-ér hajdani medre előtt, a Kunhegyesre vezető országút bal oldalán ma egy fehérre meszelt téglaszlop áll. Az út felőli oldalát dombormű fedi, mely két részre tagolódik. Felső részén eléggé elmosódott latin nyelvű felirat, alul a XVIII. században a Kakaton épült kőhíd ábrázolása látható. Ez az emlékoszlop a hajdani erdélyi Sót egy kevésbé ismert hagyatéka. „ (Szikszai 1990) (12. ábra.)

„Kakas” folyó neve forrásaink szerint, ahogy az a 13. ábrán is látható térképen már 1686-ban felbukkant.

A szerkezeti vizsgálatok, valamint a topográfiai tartalom összehasonlítása alapján bizonyosan állíthatjuk azt, hogy Scherer térképén a királyi Magyarország területének ábrázolásához Marco Vincenzo Coronelli 1688-ban Párizsban kiadott munkáját használta, amelynek címe Le Royaume de Hongrie Divisé en Haute, et Basse Hongrie avec l'Esclavonie, subdivisées en leurs Comtez Par le P. Coronelli, Cosmographe de la Ser^{me} Republique de Venise¹⁸. (14. ábra)

¹⁷ E sziget nevei Coronelli térképén: I. S. Marguerite, Ratzenmarck, Hasen Inseln, Úr ou Urzigeth. Cepelia Chép. In <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/cs-72291/csepel-sziget-722EE/>

¹⁸ Méretaránya 1:750 000, mérete 81×119 cm. Magányújtatásban. Öt, vagy ennél kevesebb példánya ismert.

Coronelli

Scherer

11. ábra Ecsed vára és környéke

Marco Vincenzo Coronelli, 1688

Scherer, 1702

12. ábra Kakas folyó = Kakat-ér

Giacomo Canteli da Vignola, 1686

Marco Vincenzo Coronelli, 1688

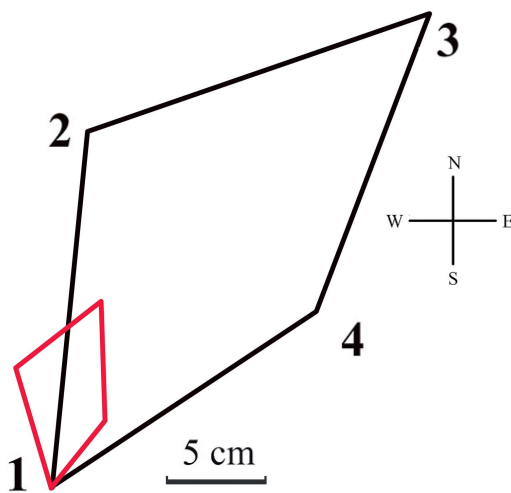
13. ábra Kakat (Kakas) folyó korábbi előfordulása

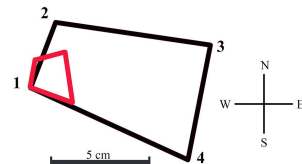
14. ábra Marco Vincenzo Coronelli, a „Le Royaume de Hongrie Divisé en Haute, et Basse Hongrie avec l'Esclavonie...” c. térképének címlapja

Nagyszerkezet vizsgálata – A Tiszántúl és az Erdélyi Fejedelemség partiumi¹⁹ térsége

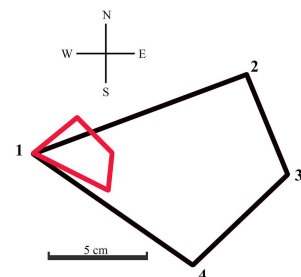
Részletek összehasonlítása

15. ábra 1 Szeged – 2 Eger – 3 Munkács¹⁹ – 4 Nagyvárad²⁰

16. ábra 1 Tiszalök – 2 Sárospatak – 3 Beregszász²¹ – 4 Nagykároly²²

17. ábra 1 Szolnok – 2 Debrecen – 3 Nagyvárad²³ – 4 Gyula

A fenti két részlet (16. és 17. ábra) alakja és iránya arról árulkodik, hogy Scherer e térséget ábrázoló részleténél már más forrást is használhatott. Ugyan az 1688-ban Coronelli által szerkesztett Magyarország térképen szerepeltek e területek, de e térséget mégis láthatóan új forrás alapján ábrázolta.

¹⁹ Ma Mukacsevo, Ukrajna.

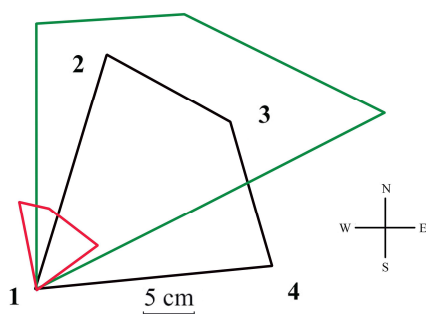
²⁰ Ma Oradea, Románia.

²¹ Ma Beregovo, Ukrajna.

²² Ma Carei, Románia.

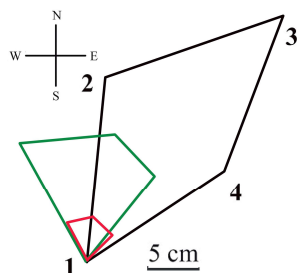
²³ Ma Oradea, Románia.

Nagyszerkezet vizsgálata – Erdélyi Fejedelemség

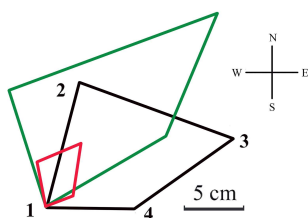

18. ábra 1 Lugos²⁴ – 2 Szatmárnémeti²⁵ – 3 Beszterce²⁶ – 4 Fogaras²⁷

Részletek összehasonlítása

19. ábra 1 Gyulafehérvár²⁸ – 2 Dés²⁹ – 3 Marosvásárhely³⁰ – 4 Medgyes³¹

20. ábra 1 Szászváros³² – 2 Kolozsvár³³ – 3 Székelyudvarhely³⁴ – 4 Nagyszeben³⁵

A bemutatott részletek (19. és 20. ábra) úgy alakjaiban, mint irányaikban igen eltérő képet mutatnak. Egyben számunkra azt is jelzik, hogy az Erdélyt ábrázoló térképek mily pontatlan topográfiai ismeretekről tanúskodtak még a 17 század végén is.

A fentiek alapján arra következtetésre jutottunk, hogy Erdélyt ábrázoló térséget (21. ábra) Scherer Marco Vincenzo Coronelli³⁶ La Transilvania térképe felhasználásával szerkeszthette, amely 1690 után Velencében látta meg a napvilágot.

Ugyanakkor Erdélyi Fejedelemség határa, Coronelli térképén feltűnően különbözik a Scheren művén ábrázolttól, ahogy az a 22. ábrán is látható.

Az eltérés oka vélhetően az lehetett, hogy Coronelli térképén ugyan a keretben koordináta-adatok szerepeltek, de a jelentősen eltérő méretarányra történt átszerkesztés nem sikerült.

A részletes szerkezeti vizsgálataink és a topográfia tartalom elemzése alapján arra az eredményekre jutottunk, hogy a királyi Magyarországot ábrázoló részlet egységes szerkezettel rendelkezett. Ugyanakkor a Tiszántúlt és az Erdélyi Fejedelemséget partiumi részlete, valamint az Erdélyi Fejedelemség további területeinek szerkezete – ahogy azt a bemutatott példákön láthatjuk is – közel sem mutatnak egységes képet.

A topográfiai tartalom vizsgálat alapján sikerült azonosítanunk azt a térképet, amelyet Scherer e térképe szerkesztésénél használhatott. Szerintünk több oka is volt annak, amiért Scherer választása éppen Marco Vincenzo Coronelli térképeire esett. Coronelli korának egyik kiemelkedő térképkészítője is volt, aki egyben ferences rendi szerzetes. 1684-ben ő alapította meg az első földrajzi társaságot is, az Accademia Cosmografica degli Argonauti-t.

²⁴ Ma Lugoj, Románia.

²⁵ Ma Satu Mare, Románia.

²⁶ Ma Bistria, Románia.

²⁷ Ma Făgăraș, Románia.

²⁸ Ma Alba Iulia, Románia

²⁹ Ma Dej, Románia.

³⁰ Ma Târgu Mureș, Románia.

³¹ Ma Mediaș, Románia.

³² Ma Orăștie, Románia.

³³ Ma Cluj-Napoca, Románia.

³⁴ Ma Odorheu-Secuiesc, Románia.

³⁵ Ma Sibiu, Románia.

³⁶ Marco Vincenzo Coronelli (1650-1718). Ferences rendi szerzetes, kora kiemelkedő kozmográfusa, térképésze és földgömb készítője. In https://en.wikipedia.org/wiki/Vincenzo_Coronelli

Scherer, 1702

21 ábra Coronelli Erdély térképének használatára utaló topográfiai kapcsolat (szövegkiemelővel megjelölve).

Scherer, 1702

22. ábra Az Erdélyi Fejedelemség határa Coronelli és Scherer térképein

23. ábra Koordináta-adatok Coronelli térképén

Irodalomjegyzék

- Domokos, Gy. 2017. A vár alaprajztól a vár modellig. Lipótvár számítógépes modellezésének tapasztalatai. In www.castrumbene.hu/files/c12_03_domokos.pdf. Utolsó elérés 2024.12.03.
- G. Etényi, N. 2003. Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Balassi Kiadó, Budapest. 256. p.
- Irmédi-Molnár, L. 1970. Térképpalkotás. Budapest, 180. p.
- Szikszai, M. 1990. Miről mesél a Kakat-híd emlékoszlópa? Honismeret 18. évf. 2-3. sz., In https://epa.oszk.hu/03000/03018/00091/pdf/EPA03018_honismeret_1990_02-03_029-031.pdf. Utolsó elérés 2024. 12. 03.

A JÖVŐ HELYMEGHATÁROZÁSI TECHNOLÓGIÁJA

GPS • GLONASS • GALILEO • BEIDOU

Ügyfélszolgálat:
6500 Baja, Szegedi út 121. fsz. 2.
Telefon: +36 79 523 168
E-mail: info@corrigo.hu
www.corrigo.hu

1.45
9.05
2.23
488
2.23

«corrigo»